

Зимова Пасха

МАКСИМ ТИМО

12 СІЧНЯ 2022

Кілька слів про сотеріологію візантійських літургійних текстів Різдва Христового і Пасхи.

Різдво з вірменського євангеліарію XIII століття

*Коли Господь Ісус народився в Вифлеємі Юдейському,
волхви, зі Сходу прийшовши,
поклонилися Богові, що вочоловічився,*

*і, скарбниці своєї радо відкривши, дари многоцінні приносили:
щире золото — як Царю віків
і ліван — як Богові всесвіту,
а як тридневному мерцю — смирну Безсмертному.
(Святкова стихира Різдва Христового)*

На перший погляд, свята Різдва і Пасхи сильно різняться. У Різдві бачимо немовля Ісуса, який мирно спочиває у яслах; у Пасці — Ісуса, який переможно виходить із гробу, ламаючи окупи смерті. Однак така розбіжність — результат поверхового спостереження. Якщо заглибитись у візантійську літургійну традицію, уважно відчитати її образи і сенси, можна побачити разючу взаємопроникність ідей цих двох найбільших християнських свят.

Візантійська літургійна традиція осмислює подію Різдва невіддільно від теми людини та її спасіння через таємницю Боговочлення¹. Такий сотеріологічний зміст Різдва виразно помітний у давніх літургійних книгах, які прирівнюють це свято до Пасхи, називаючи його «Пасха. Празник триденний». Земне народження Ісуса у візантійському богослужінні представлено як подія, пасхальна за змістом. Ісус стає людиною «задля нас і нашого ради спасіння», Він народжується, аби померти, як кожна людина. Тому, обираючи для назви цієї статті, я вдався до запозичення — саме так називається книга православного священника й богослова Томаса Гопко², присвячена богословсько-літургійному поясненню різдвяного періоду. Різдово наче віддзеркалює Пасху, по-своєму розкриває пасхальну таємницю. Але про все по черзі.

Пасхальний характер Різдва можна простежити в низці літургійних особливостей свята. Передовсім це близька спорідненість піснеспівів передсвяття Різдва з піснеспівами Страсного тижня, а також подібність між богословськими ідеями пасхальних і різдвяних літургійних текстів. Протягом кількох днів, які передують святу Різдва, на богослужінні устав приписує співати особливі канони — поетичні пісенні композиції. Зіставлення текстів цих канонів передсвяття Різдва і Страсного тижня показує, що вони укладені за одним і тим самим зразком: у них подібна стилістика текстів, ритміка, образність, а часом і музична атрибуція.

Спорідненість літургійних текстів помітна й на прикладі стихир Різдва і Пасхи. Наприклад:

Днесь рождається від Діви, Той, Хто все творіння держить у руці. [...] Поклоняємось Різдву Твоєму, Христе! Покажи нам і божественне твоє Богоявління! (Стихира Навечір'я Різдва)
Днесь висить на Древі Той, Хто землю на водах повісив. [...] Поклоняємось Хресту Твоєму, Христе! Покажи нам і славне Твоє Воскресіння! (Стихира Великої п'ятниці)

Або:

У вертепі оселився Ти, Христе Боже, ясла прийняли Тебе, пастухи ж і волхви поклонилися. Тоді пророче здійснилося провіщення, і Ангельські Сили чудувалися, взиваючи і промовляючи: «Слава пониженню Твоєму, Єдиний Чоловіколюбче!» (Стихира Різдва)

Коли Сили споглядали, Христе, як беззаконні обманником Тебе обмовили, і камінь гробу, запечатаний руками, якими Твої нетлінні ребра прокололи, — жахалися невимовному довготерпінню Твоєму. Одначе і нашому спасінню радуєчись, взивали до Тебе: «Слава пониженню Твоєму, Чоловіколюбче!» (Стихира Великої суботи)

Між передріздвяними й передпасхальними текстами є також композиційна близькість, якої досягнуто завдяки зіставленню образів учасників обидвох подій. Марія, яка народила Ісуса, роздумує про таємницю Його народження («Як засіявся Ти в мені, або як у мені процвів, Ізбавителю мій і Боже?»); Марія, стоячи біля хреста і гірко плачучи, роздумує про таємницю Його добровільного розп'яття. Ісус спочиває на руках Марії у Вифлеємському вертепі; Його — вже бездиханне — тіло спочиває на руках Марії після зняття з хреста. Йосиф Обручник оберігає вагітну Марію, а згодом і новонародженого Ісуса; Йосиф Ариматейський знімає тіло Ісуса з хреста і ховає у гробі. Богослужбові тексти чималу увагу приділяють Іродові, зображаючи його як учасника і свідка події Різдва, не здатного, однак, відкрити для себе її спасенний зміст. Серце «беззаконного Ірода» наповнене страхом, злобою, зухвальством і підступом. На світлому тлі різдвяної тематики Ірод відіграє негативну роль богоборця і вбивці. Ця тематична лінія різдвяних літургійних текстів за ідейним спрямуванням і оформленням дуже близька до теми зради Юди в богослуженні Страсного тижня.

Ще промовистіше зв'язок між Різдвам і Пасхою представлений на рівні богословського змісту піснеспівів. Піснетворці розбудовують розлогу екзегезу євангельської розповіді про народження Ісуса, яка має за мету донести ідею про спасіння людини від тиранії гріха і смерті — ідею, пасхальну за суттю. Увага піснетворців зосереджена на таких епізодах і моментах різдвяної події, як перепис населення за кесаря Августа (Лк. 2,1), повивання Ісуса, покладеного у ясла (Лк. 2,7), Його народження в малому вбогому вертепі.

Бог, Який є повнотою життя і безсмертя, приймає на Себе людську убогість задля того, аби збагатити її Божеством і життям.

Розповідь євангеліста Луки про наказ Августа переписати всю землю надихає авторів різдвяних піснеспівів до прослави пониження воплощеного Сина Божого, який скорився наказові земного правителя, добровільно зарахувавши Себе до рабів, і записався разом із усіма людьми. Літургійні співи наповнені протиставленнями: будши Владикою всього, Ісус «захотів зодягнутися в образ раба», щоб жити разом з рабами й визволити їх від справжнього рабства — неволі гріха.

Піснеспіви Різдва торкаються теми людського спасіння також тоді, коли звертаються до символічної постаті «зв'язаного Адама». Цей образ має на меті виявити стан людини, поневоленої гріхом і позбавленої свободи. Гріховні вчинки, в'язнем яких стала людина, порівняні з міцними мотузками, що обплутують її. Для розвитку цієї теми автори літургійних текстів використовують уривок із Євангелія про те, як Марія, народивши «свого сина первородного, сповила його та поклала в ясла» (Лк. 2, 7). Літургійні тексти поетично описують цей епізод, вбачаючи у ньому таїнственный і спасенний зміст. Ясла і пелюшки стають символами смирення Сина Божого, яке Він виявив у Воплоченні. Пелени, що сповивають Спасителя Христа, протиставлено гріховним путам, що зв'язують людину. Спасіння людини від гріховного поневолення стає можливим завдяки Воплоченню і народженню Христа, який дає покласти Себе в ясла і сповитися пелюшками, звільняючи людей від пут гріха і смерті і даруючи їм справжню свободу.

Іншу важливу грань сотеріології Різдва Христового демонструє місце, де народжується Христос. У літургійних текстах церковнослов'янською мовою та в народних колядках це вертеп. Саме слово можна перекласти і як «укриття», і як «хлів», і як «печера». Літургійні тексти в оригінальному, грецькому варіанті зосереджуються саме на останньому значенні — власне, основному: Христос народжується в печері, у земній ущелині. Це прекрасно візуалізує традиційна ікона Різдва: у її центрі з'яє чорна печера, розвержене нутро якої символізує ад. Саме сюди, у місце відчуження, темряви й забуття вдирається Христос, і саме тут Він народжується, аби відродити все творіння. Якщо уважно придивитися до печери, стає помітна паралель із проваллям, яке зображають на іконі Зішестя в ад. Тут знову проявляється зв'язок із Пасхою: народження Ісуса таємничою ниткою пов'язане з Його страстями і славним воскресінням. Протиставивши себе Господу, Адам хотів стати подібним до Нього, самоутвердитися, але це призвело до катастрофи й падіння. Однак Бог не лише не відвернувся, а прийшов, щоб віднайти і спасти Адама:

На землю зійшов Ти, щоб спасти Адама, і на землі не знайшовши його, аж до аду Ти зійшов шукаючи. (Утрєня Великої суботи, величання першої статії)

Співаючи в літургійних текстах, що Христос народжується в печері (вертепі), ми визнаємо віру

в те, що Його прихід — це прояв невимовного пониження й упокорення, а водночас у те, що основна мета Його приходу — наше спасіння, хай у яких глибоких закутках відчаю і відчуження ми перебуваємо.

Для піснетворців важливою обставиною події Різдва є вбогість вертепу. Син Божий прийшов у світ серед разючої бідності. Іпак ой Різдва, який оповідає про поклоніння волхвів новонародженому Цареві, каже, що їх здивували «не скіпетри і престоли, але крайня вбогість». Так народжується ще один важливий богословський образ-символ — «зубожілого Адама». Цей образ автори літургійних текстів використовують, щоби змалювати стан людини під згубною владою гріха. Тут убогість — це стан пониження, притаманний людській природі внаслідок гріхопадіння, стан, за якого буття людини неповне й надламане. Переступивши заповідь, людина розірвала зв'язок із Богом, Який робив її причасною до Своєї повноти. Через переступи і прогрішення людина зазнала духовного зубожіння, стала позбавлена Божої благодаті. На цьому тлі виринає христологічний вислів апостола Павла: «Ви бо знаєте благодать Господа нашого Ісуса Христа, що задля вас став убогим, будши багатим, щоб ви Його вбожеством розбагатіли» (2 Кор. 8, 9). Застосовуючи цей контраст, піснетворці різдвяних текстів komponують цілісну картину: Бог, Який є повнотою життя і безсмертя, приймає на Себе людську убогість задля того, аби збагатити її Божеством і життям.

Усі наведені вище групи літургійних текстів об'єднує загальна богословська ідея: народження Сина Божого — це поля, спасенна для людини і світу, пасхальна за змістом. Прихід Бога у світ є проявом Його кенозису, самопониження, а отже, і початком нашого спасіння. Різдво і Пасха — різні грані єдиної величної таємниці.

Текст створено за підтримки проєкту Оксфордського університету «Нові горизонти науки й релігії у Східній Європі», профінансованого фондом Джона Темплтона (The John Templeton Foundation). Думки, висловлені в тексті, належать авторові й не обов'язково збігаються з поглядами фонду.

The creation of this text was supported by the University of Oxford project 'New Horizons for Science and Religion in Central and Eastern Europe' funded by the John Templeton Foundation. The opinions expressed in the publication are those of the author(s) and do not necessarily reflect the view of the John Templeton Foundation.

Примітки

1. Див. Hugh Wybrew. *Orthodox Feasts of Jesus Christ & the Virgin Mary: Liturgical Texts With Commentary*. SVS Press, 2000. P. 48.
2. Thomas Hopko. *The Winter Pascha: Readings for the Christmas-Epiphany*. SVS Press, 1984.